

सुलोचना मानन्धर धितालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व

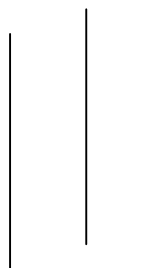
त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र

सङ्कायअन्तर्गत त्रि-चन्द्र बहुमुखी क्याम्पसको

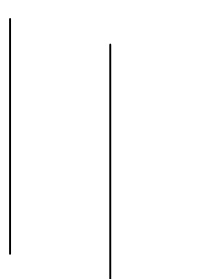
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष नेपाली विषयको

दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

इन्द्रप्रसाद आचार्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली स्नातकोत्तर शिक्षण कार्यक्रम

त्रि-चन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

घण्टाघर, काठमाडौँ ।

२०६९

शोध निर्देशकको सिफारिस

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत त्रि-चन्द्र बहुमुखी क्याम्पसको नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षका मेधावी छात्र इन्द्रप्रसाद आचार्यले सुलोचना मानन्धर धितालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधपत्रमा उहाँले साहित्यकार सुलोचना मानन्धर धितालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको सर्वपक्षीय अध्ययन गर्नुभएको छ । यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....

गोविन्दप्रसाद लुइटेल

त्रि-चन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

घण्टाघर, काठमाडौं

मिति: २०६९।६।२६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय

नेपाली स्नातकोत्तर शिक्षण कार्यक्रम

त्रि-चन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

घण्टाघर, काठमाडौं ।

स्वीकृति-पत्र

स्नातकोत्तर तह नेपाली द्वितीय वर्षका विद्यार्थी इन्द्रप्रसाद आचार्यद्वारा यस नेपाली शिक्षण विभागमा प्रस्तुत सुलोचना मानन्धर धितालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व नामक यो शोधपत्र स्नातकोत्तर तहका दृष्टिले उपयुक्त देखिएकाले नेपाली विषयको स्नातकोत्तर उपाधिका निम्ति स्वीकृत प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

क्र.सं.

१. प्रा. वासुदेव घिमिरे

.....

संयोजक

नेपाली स्नातकोत्तर शिक्षण कार्यक्रम

त्रि-चन्द्र क्याम्पस

घण्टाघर, काठमाडौं ।

२. गोविन्दप्रसाद लुइटेल

.....

सहायक प्राध्यापक

शोधनिर्देशक

३. हेमचन्द्र नेपाल

बाह्य परीक्षक

.....

मिति: २०६९/०६/२६

कृतज्ञताज्ञापन

सुलोचना मानन्धर धितालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व नामक प्रस्तुत शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु प्राध्यापक गोविन्दप्रसाद लुइटेलको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । आफ्नो अमूल्य समय खर्चेर बौद्धिक सहयोग आवश्यक सल्लाह र सुझाव प्रदान गरी यो शोधकार्य सम्पन्न गर्न सघाउ पुऱ्याउनु भएकोमा उहाँप्रति हार्दिक आभार एवम् कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यसै गरी शोध प्रस्ताव स्वीकृत गर्नुका साथै विविध सहयोग पुऱ्याउनु हुने त्रि-चन्द्र क्याम्पस स्नातकोत्तर नेपाली शिक्षण कार्यक्रमका संयोजक आदरणीय गुरु प्रा.वासुदेव घिमिरेप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । त्यस्तै नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रमका कर्मचारीहरूलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

प्रस्तुतशोध-अनुसन्धानका क्रममा सहयोग गर्न हरतरहले तयार रहनुहुने शोध नायिका सुलोचना मानन्धर धितालप्रति आभारी छु । सामग्री सङ्कलनमा सहयोग पुऱ्याउने मदन पुरस्कार पुस्तकालय, त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालयका कर्मचारीहरू धन्यवादका पात्र छन् । त्यस्तै केशर पुस्तकालय, ने. प्र.प्र. पुस्तकालय, नेपाल राष्ट्रिय पुस्तकालय परिवारलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

शोधप्रस्ताव स्वीकृत भएदेखि नै शोधकार्यका विभिन्न चरणहरूमा अमूल्य सहयोग पुऱ्याउने मित्र बट्टीप्रसाद ढकालप्रति हार्दिक आभार व्यक्तगर्दछु । अन्य सहयोगी भूमिका निर्वाह गर्नुहुने आदरणीय सहपाठी मित्रहरू लक्ष्मण कार्की र किसन आले मगरप्रति पनि ज्यादै आभारी छु । साथै यो शोधपत्रको साफी एवम् टङ्कण कार्य समयमा नै सम्पन्न गरिदिने भाइहरू सुधिर निरौला, देवराज थापा र सञ्जय महर्जनलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा मूल्यवान् सहयोगका निम्ति सबैप्रति कृतकृत्य रहँदै म यस शोधपत्रलाई यथोचित मूल्याङ्कनका लागि त्रि-चन्द्र बहुमुखी क्याम्पस स्नातकोत्तर नेपाली शिक्षण कार्यक्रम समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

.....

इन्द्रप्रसाद आचार्य

त्रिभुवन विश्व विद्यालय

नेपाली स्नातकोत्तर शिक्षण कार्यक्रम

त्रि-चन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

घण्टाघर, काठमाडौं ।

विषय-सूची

शोधनिर्देशकको सिफारिस

स्वीकृति-पत्र

कृतज्ञताज्ञापन

सङ्क्षिप्त शब्दसूची

परिच्छेद : एक

१ शोधपत्रको परिचय	१-४
१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्याकथन	१
१.३ उद्देश्य कथन	१
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५ शोधकार्यको औचित्य	३
१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन	३
१.७ सामग्री सङ्कलन र शोधविधि	४
१.७.१ शोधविधि	४
१.७.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक आधार	४
१.८ शोधपत्रको रूपरेखा	४

परिच्छेद - दुई

२ सुलोचना मानन्धर धितालको जीवनी	५-१२
२.१ जीवनीका प्रमुख पक्ष	५
२.१.१ जन्म तथा पारिवारिक पृष्ठभूमि	५
२.१.२ बाल्यकाल	६
२.१.३ शिक्षादीक्षा	६
२.१.४ वैवाहिक जीवन तथा सन्तान	७
२.१.५ आर्थिक अवस्था	८
२.१.६ साहित्यिक प्रेरणा र प्रभाव	८

२.१.७ साहित्यिक जीवनमा प्रवेश	९
२.१.८ रुचि तथा स्वभाव	९
२.१.९ भ्रमण	१०
२.१.१० वैचारिकता वा जीवनदर्शन	१०
२.१.११ संलग्नता, सम्मान तथा पुरस्कार	११
२.२ निष्कर्ष	११

परिच्छेद – तीन

३ सुलोचना मानन्धर धितालको व्यक्तित्व	१३-१८
३.१ पृष्ठभूमि	१३
३.२ बाह्य व्यक्तित्व	१३
३.३ आन्तरिक व्यक्तित्व	१४
३.४ साहित्यिक व्यक्तित्व	१४
३.४.१ कवि व्यक्तित्व	१४
३.४.२ निबन्धकार तथा संस्मरण लेखक व्यक्तित्व	१५
३.४.३ कथाकार व्यक्तित्व	१६
३.५ गैरसाहित्यिक व्यक्तित्व	१६
३.५.१ स्तम्भकार व्यक्तित्व	१६
३.५.२ सामाजिक व्यक्तित्व	१७
३.५.३ शिक्षक तथा प्राज्ञिक व्यक्तित्व	१७
३.६ निष्कर्ष	१८

परिच्छेद - चार

४ सुलोचना मानन्धर धितालको कृतित्व अध्ययन	१९-२२
४.१ पृष्ठभूमि	१९
४.२ अनुभूतिका थोपाहरू कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण	१९
४.२.१ धर्ती	२०
४.२.२ रात	२०
४.२.३ कृतज्ञता	२०

४.२.४ जीवन र मृत्यु	२१
४.२.५ ढुङ्गाको फूल	२१
४.२.६ बोनसाई	२१
४.२.७ जुलुस	२२
४.२.८ जाजरकोट	२२
४.२.९ खाना पकाउँदा पकाउँदै	२२
४.२.१० जीवन	२३
४.२.११ पार्वती	२३
४.२.१२ लक्ष्मीपूजा	२३
४.२.१३ बाटो	२४
४.२.१४ धुवाँ र क्रान्ति	२४
४.२.१५ बच्चाहरू	२४
४.२.१६ रुखको उद्देश्य	२५
४.२.१७ भाग्यरेखा	२५
४.२.१८ महँगो इच्छा	२६
४.२.१९ निर्बोध नानीसँग	२६
४.२.२० जनताको मन	२६
४.२.२१ भारहरू	२७
४.२.२२ फूल	२७
४.२.२३ आफ्नो माटो	२७
४.२.२४ धमिलो आकाश	२८
४.२.२५ अनिष्टता	२८
४.२.२६ गृहिणीको कविता	२८
४.२.२७ विगत	२९
४.२.२८ समय पीडा	२९
४.२.२९ मुक्तिको प्रयास	३०
४.२.३० उज्यालो हुनु अगावै	३०

४.२.३१ साँभपख	३०
४.२.३२ भन्टाको बोट	३१
४.२.३३ विषवृक्ष	३१
४.२.३४ समुद्र	३१
४.२.३५ युद्धको व्यापार	३२
४.२.३६ ग्रहण	३२
४.२.३७ नयाँ दिन	३२
४.२.३८ पुनर्यात्रा	३३
४.२.३९ दुइटा गुलाफ	३३
४.२.४० आकाश	३४
४.२.४१ विस्थापित न्याय	३४
४.२.४२ रात-२	३४
४.२.४३ रात -३	३५
४.२.४४ रात -४	३५
४.२.४५ रात - ५	३५
४.२.४६ कमलको फूलसँग	३६
४.२.४७ उत्सव	३६
४.२.४८ बुद्ध हुन नसकेको बुद्ध म	३६
४.२.४९ आशा	३७
४.२.५० परिस्थिति	३७
४.२.५१ सत्य	३८
४.२.५२ विवशता	३८
४.२.५३ राजनीति	३८
४.२.५४ आफ्नै इतिहास	३९
४.२.५५ आमा	३९
४.२.५६ किशोरावस्था	४०
४.२.५७ रात -६	४०

४.२.५८ स्वीकारोक्ति	४०
४.२.५९ पूजा	४१
४.२.६० डाक्टर	४१
४.३ सुलोचना मानन्धर धितालका कवितात्मक प्रवृत्तिहरू	४१
४.३.१ राष्ट्रवादी विचारको अभिव्यक्ति	४२
४.३.२ आशावादी जीवनदृष्टि	४२
४.३.३ प्रकृति चित्रण	४३
४.३.४ विद्रोही भाव	४४
४.३.५ तात्कालीन युगखण्डको घटना र पीडाबोधको चित्रण	४५
४.३.६ प्रणय-प्रेमको चित्रण	४५
४.३.७ प्रगतिवादी चेतना	४६
४.४ इतिहासका ज्यूँदा पानाहरू निबन्ध सङ्ग्रहको विश्लेषण	४६
४.४.१ वृद्धा आश्रममा मदरटेरेसा	४८
४.४.२ पारिजात, पुरस्कार र मोतीदेवी	४९
४.४.३ सडकमा पोखिएकी एउटी आमा	५०
४.४.४ उनकी बूढी आमै बिरामी छिन्	५०
४.४.५ उमेर पाक्नुभन्दा पहिले याद गर्नुपर्ने कुराहरू	५१
४.४.६ दुर्लभ जोडीहरूको खोजी र सम्मान	५२
४.४.७ खाली नबस्ने र चाकडी नगर्ने गुरु	५३
४.४.८ बूढो हुनु अभिशाप होइन	५४
४.४.९ एउटा वृद्धा दिवस - प्रेमको खोजी	५५
४.४.१० वृद्धा मन्त्रालयको सवाल र बुढ्यौली आवाज	५६
४.४.११ एउटा सहस्राब्दीको अन्त्य र वृद्धवर्ष	५७
४.४.१२ एक बाल विधवा वृद्धाको प्रतिवद्धता	५८
४.४.१३ बेलाभै केही गरौं उमेरसँग नडराऔं !	५९
४.४.१४ एक ज्योतिषको मृत्युपछिको मीनपचास	६०
४.४.१५. आँखाबाट झर्न खोजेका दुई थोपा आँसु	६१

४.४.१६ वृद्ध दिवसको भोलिपल्ट	६२
४.४.१७ युद्धबाट प्रभावित वृद्धवृद्धाहरू	६३
४.४.१८ वृद्धाहरूको पनि प्रेम गर्ने अधिकार छ	६४
४.४.१९ थकाइ लागे सम्भन्धनुपर्ने पाको मान्छे	६५
४.४.२० पाकाहरूको अधिकार संरक्षण गरौं	६६
४.४.२१ सफलादेवीको चित्र-विचित्र	६७
४.४.२२ जेष्ठ नागरिकको यात्रा : एउटा ऐतिहासिक यात्रा	६८
४.४.२३ तीर्थयात्रामा सम्हाल्न नसकेका आँसु	६९
४.४.२४ धरानको उत्साह र वृद्ध-प्रतिभाहरू	७०
४.४.२५ सय वर्ष नाघेका वृद्ध र राजविराजको बसाइ	७०
४.४.२६ स्वच्छन्द खुल्लामञ्चमा वृद्ध कलाकारहरू	७१
४.४.२७ नौमती बाजासँगै-“जंको ” यात्रा	७२
४.४.२८ जेष्ठ नागरिक देश-दर्शनबाट बिदाइ	७३
४.५ तेजोऽसि श्रद्धा संस्मरण निबन्ध सङ्ग्रहको विश्लेषण	७४
४.५.१ त्यो जनवरी २	७५
४.५.२ श्रद्धाका निम्ति कुनै समय र तिथिमिति जरुरी हुँदैन	७६
४.५.३ घरमा सोह्रश्राद्ध, ॐ दर्शन र बुबा	७७
४.५.४ लेख्ने प्रेरणा र बुबाबाट सहयोग	७८
४.५.५ एउटा स्मृति शिवरात्रीको	७९
४.५.६ आशीर्वादका क्षणहरू.....	८०
४.५.७ मेरो पृथ्वी नै फनक्क घुम्यो	८१
४.५.८ बुबा विरामी पर्दाको क्षण (एक ज्योतिषीको मृत्युपछिको मीनपचास)	८२
४.५.९ पितृदेवो भवः	८३
४.५.१० श्राद्ध र श्रद्धामा अनुभूत गरेको ‘टेलिप्याथी’	८४
४.५.११ श्राद्ध, श्रद्धा र संयोग	८५
४.५.१२ वंशावली	८६
४.५.१३ शिवपुरी डाँडामा	८७

४.५.१४ चमत्कारको कुरा र मनको कुरा	८७
४.६ सुलोचना मानन्धर धितालका निबन्धात्मक प्रवृत्तिहरू	८८
४.६.१ वैयक्तिक वा आत्मपरक अभिव्यक्ति	८८
४.६.२ मानवतावादी दृष्टिकोणको अभिव्यक्ति	८९
४.६.३ प्रकृति चित्रण	८९
४.६.४ शान्ति तथा धार्मिक सहिष्णुताको अभिव्यक्ति	८९
४.६.५ वृद्धवृद्धाको समस्याहरूको प्रस्तुति	९०
४.६.६ तार्किक एवम् वैचारिक प्रस्तुति	९०
४.७ निष्कर्ष	९१

परिच्छेद पाँच

५ उपसंहार : सारांश तथा निष्कर्ष	९३-९८
५.१ सारांश	९३
५.२ निष्कर्ष	९६
सन्दर्भ सूची :	९९

सङ्क्षिप्त शब्द सूची

आइ. ए.	: इन्टर मिडियट अफ आर्टस्
एम.बी.बी.एस.	: ब्याचलर अफ मेडिकल ब्याचलर अफ सर्जरी
एस.एल.सी.	: स्कुललिभिङ् सर्टिफिकेट
डा.	: डाक्टर
त्रि.वि.	: त्रिभुवनविश्वविद्यालय
ने. प्र.प्र.	: नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान
नं.	: नम्बर
पीएच. डी.	: फिलोसफीअफ डाक्टर
पृ.	: पृष्ठ
प्र.जि.अ.	: प्रमुखजिल्लाअधिकारी
प्रा.	: प्राध्यापक
बी.एड.	: ब्याचलर अफ एजुकेसन
वि.सं.	: विक्रम संवत्
स्व.	: स्वर्गीय